

ru oldu. Dışarıdan sağladığı yardımlarla mevcut yolların ve ekonomik tesislerin iyileştirilmesine çalışan yönetim, yabancı yatırımları ülkeye çekmek için liberalleşmeye giderken düşünce hürriyetlerindeki kısıtlamaları korudu ve dinî gruplara yasaklamalar getirdi. Ülkede çok partili hayata geçilmesi için 1990'dan itibaren bazı çalışmalara başlandı. 7 Ocak 1993'te milletlerarası teşkilâtların da katıldığı bir törenle ülkede dördüncü cumhuriyet dönemine geçildi.

BİBLİYOGRAFYA :

E. Sik, *The History of Black Africa* (trc. S. Simon), Budapest 1974, III, 179-198; Türkka-ya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara 1975, s. 316-339; *Cultural Policy in Ghana* (nşr. Unesco), Paris 1975, s. 11-16; I. Sutton, "Ghana", *Cultural Atlas of Africa* (ed. J. Murray), Verona 1981, s. 141-143; Enver Abdülgani el-Akâd, *el-Vecîz fî iktimâyyeti'l-kâr-reti'l-lfrîkıyye*, Riyad 1402/1982, s. 286-289; E. A. Boateng, "Ghana: Physical and Social Geography", *Africa South of the Sahara 1988*, London 1987, s. 490-491; T. C. Mc Caskie, "Ghana: Recent History", a.e., s. 491-500; D. - M. Fremy, *Quid 1991*, Paris 1991, s. 974; "Gana", *Anayılık 1991*, İstanbul 1991, s. 401, 605; I. Wilks, "Ghana", *El²* (İng.), II, 1003-1004; "Ghana", *EBr.*, X, 379-385; "Ghana", *EBr.*², V, 232-233; S. Amin, "Ghana", *EUn.*, VII, 717-720; *The Cambridge Encyclopedia of Africa*, Cambridge 1981, s. 141-143, 147-148, 153-155, 207-208, 234-235; "Kwame Nkrumah", 20. *Yüzyıl Siyaset Tarihi Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, V, 1563-1581; "Gana", *Büyük Larousse*, İstanbul 1986, VII, 4389-4391; "Gana", *ABr.*, IX, 265-268; "Gana", *Memo Larousse*, İstanbul 1991, II, 464-465; David Owusu-Ansah, "Ghana", *The Oxford Encyclopedia of The Modern Islamic World*, New York 1995, s. 58-60.

DAVUT DURSUN

III. ÜLKEDE İSLÂMİYET

Gana'ya İslâmîyet'in, ilk hicrî yüzyıllardan itibaren Kuzey Afrika kökenli Benî Hasan kabilesine mensup müslüman tüccarlar tarafından getirilmiş olduğu yönünde bir görüş varsa da XIV. yüzyılda Mali İmparatorluğu'ndan gelen Malinke ve Soninkeli tüccarlar vasıtasıyla yayıldığı yolundaki ihtimal daha kuvvetlidir. Volta bölgesindeki altın madenlerini gören müslüman Diyulalar burada kendilerine bazı koloniler kurdular; zamanla bu küçük yerleşmeler altın madenlerine giden ticaret yolları üzerinde sıklaştı. Diğer taraftan kuzeyden gelerek Sahrâ'yı boydan boya geçip Nijer'deki büyük pazarlara doğru yönelen kervan yolu da müslüman yerleşim merkezlerinin artmasına sebep oldu. Bu ilk dönemdeki Diyula merkezlerinin en önemlileri, Gana Cumhuriyeti'nin batı sınırında bugün-

kü Nsorkor yakınlarında bulunan ve XVIII. yüzyılda ortadan kalkan Begho ile kuzeydeki Wa idi. Müslüman nüfusun bölgeye yayılışının ikinci safhası, XV. yüzyılda ülkenin kuzeydoğusundaki Hevsa Devleti'nden gelmeye başlayan ve genelde kola ticaretiyle meşgul olan müslüman tüccarlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu tüccarlar, özellikle XVIII. yüzyılda ticaretin genişlemesiyle Gana bölgesine yayılarak Salaga ve Yendi gibi kuzey bölgelerdeki önemli pazarları ve yerleşim merkezlerini kurdular. Eldeki bilgilere göre İslâmîyet'in, Diyula ve Hevsa tüccarlarından oluşan bu ilk yerleşik müslümanların dışına çıkması ve çevreye yayılması XVI. yüzyılda başladı. Bu dönemde Begho Şeyhi İsmail ve oğlu Muhammed el-Ebyâz, Gonca kralı ve sonradan Kuzey Gana'da yükselen gücün temsilcisi olan Malinke-Bambara'ya İslâmîyet'i kabul ettirdiler. Sidi Muhammed b. Muhtâr el-Küntî'nin yazdığı *Târîhu Künte'ye (er-Risâletü'l-Ğallâviyye)* göre Begho'daki tarikatçılığı ilk defa, Batı Sudan'da Kâdiriyye tarikatını kuran ve yayan Ömer eş-Şeyh'in (ö. 1522) müridleri başlattılar; ancak bu hareket Kâdiriyye'ye karşıt olarak gelişmiştir.

İlk ihtidâ olaylarından 150 yıl kadar sonra İslâmî hareket Gana'da kuvvetli bir gelişme içine girdi. XVIII. yüzyılın başlarında Dagomba kralı İslâmîyet'i kabul etti ve Muhammed Zencine adını aldı; hemen arkasından da komşu Memprusi Kralı Atabiye müslüman oldu. Böylece XVIII. yüzyıl başlarında bugünkü Kuzey Gana topraklarında hüküm süren Gonca, Dagomba ve Memprusi devletleri müslüman hükümdarlar tarafından yönetilmeye başlandı. Ancak bunlardan hiçbirinin Futa Toro ve Futa Calon gibi XVIII. yüzyıl imamlıklarına benzediği söylenemez. Eski kurallara bağlılıkları dolayısıyla aralarında İslâmî siyaset ve hukuk sistemleri oldukça güç bir şekilde yerleşti. XVIII. yüzyılın ortalarında müslümanlar Aşanti Devleti'nde çoğalmaya ve özellikle kralın etrafında görülmeye başladılar; 1780'de de Kral Osei Kwame müslüman oldu. Bu yüzyılın sonlarıyla XIX. yüzyılın başlarında İslâmî toplumlar daha güney kesimlere doğru teşkilâtlanmalarını genişlettiler; bu arada Aşantiler'in başşehri Kumasi'de müslümanlar kralın divanında ve mahkemelerde görev aldılar. Müslümanların ilmi faaliyetleri de Aşantili putperestler üzerinde etkili oldu. Osei Kwame'nin İslâmîyet'i kabul ettiği yıllarda Kumasi'de

müslüman cemaatin lideri olan yaşlı Şeyh Baba imamlık ve kadılık görevlerini yürütüyor, açtığı mektepte de yetmiş kadar öğrenciye Kur'an okutuyor ve Arapça öğretiyordu; Osei Kwame de İslâmîyet'i seçtikten sonra çocuklarını Şeyh Baba'nın okuluna gönderdi. Şeyh Baba, Muhammed Kamateyn ve Ebû Bekir Turay gibi dinî liderler Aşanti halkı üzerinde çok etkili olmuşlardır. Divandaki müslüman kâtipler bütün kayıtları Arapça olarak tutuyorlardı ve diğer müslüman ülkelerle yapılan politik yazışmalarda da yine Arapça kullanılıyordu.

1820 yıllarında İngilizler'in Arap dilini bilen şarkiyatçıları azdı; bu sebeple önceleri misyonerlik faaliyetleri için sadece bölgeye Arapça İncil tercümeleri göndermekle yetindiler; Gana'ya geldikten sonra ise derhal İslâm'dan soğutma (de-islamisation) hareketini başlattılar ve halkı İslâmî prensiplerden uzaklaştırmak için çalışmaya ağırlık verdiler. Öncelikle Batı âdetlerini ve İngiliz dilini bilen bir nesil yetiştirildi; zamanla ülkenin yönetimi de bu Batı medeniyetini benimsemiş olan Ganalılar'ın eline geçti ve halk arasında nüfuzlu ulemânın yerini yurt dışında okuyanlar aldı. Sömürgeciler, gerçek anlamdaki rakiplerinin İslâm'ı yaşayan kişiler ve ulemâ olduğunu anladıkları için ülkedeki İslâmî eğitimi kendilerine hedef aldılar.

XIX. yüzyıl başlarında bölgede Osman b. Fûdî tarafından başlatılan İslâm'a göre yeniden yapılanma hareketi Kuzey Nijerya'da Fülânî Emirliği'nin doğmasına yol açtı. Gana'nın Yendi ve Dagomba gibi kuzeydoğu kesiminde bulunan şehirlerindeki müslüman kesimi de etkileyen bu yeni hareketin biraz sert olması ve bölgedeki putperest yerlilerle ilişki kurulamaması sebebiyle İslâmîyet'in bu bölgelere ve daha güneye doğru yayılması zayıf kaldı. Aynı yüzyılın ikinci yarısında ise bölgenin kuzeybatı taraflarında kuvvetli bir İslâmlaşma cereyanı görülmektedir. Sisala'nın bazı kesimlerini etkileyen bu hareket, Wa bölgesinin Dagari-Dyula kabilesinden gelen el-Hâc Mahmûd Karantao'nun cihadı olarak bilinir. Yüzyılın sonlarına doğru Wa bölgesi ve Batı Gonca kısa bir süre için Samori Ture'nin Mandingo Devleti'nin hâkimiyeti altına girdi. XX. yüzyılın başlarında Samori Ture, Muhtâr b. el-Hâc Mahmud Karantao gibi müslüman liderler Aşantiler'le birlik kurarak Batı emperyalizmini temsil eden güçlere karşı harekete geçtilerse de başarılı olamadılar.

XIX ve XX. yüzyıllarda müslüman nüfusun bölgeye doğru göç hareketi hızlandı. Zabarima, Hevsâ ve Yoruba kabilelerinden gelenler yeni göçlerde çoğunluğu oluşturdular. Bugün modern Gana'da müslümanlar hemen her bölgede bulunmakta ve aynı oranda yayılmaktadırlar. İslâmiyet'in güneyde güçlenmesi, 1880'li yıllarda Fante kabilesine mensup İslâm davetçileri Ebû Bekir, Bünyamin Sam ve Medhî Apah'ın gayretleri sonucunda gerçekleşmiştir.

Gana'da müslüman nüfusun gerçek anlamda bir sayımı yapılmış değildir; ancak oranının toplam nüfusa göre % 20 civarında olduğu sanılmaktadır. Bu durumda bugünkü müslüman sayısının 3 milyonu geçtiği söylenebilir. İslâmiyet daha çok Tem (% 19,6), Mole-Dagbani (% 22), Gurma (% 21) ve Grussi (% 14,2) grupları arasında yaygındır. Bawki, Yendi, Tamale, Sallaga, Wa ve Kete Kračı gibi merkezlerde müslümanlar çoğunluktadır. Müslümanlar genellikle çiftçilik, hayvancılık ve kısmen ticaretle uğraşırlar; daha çok orta sınıfı teşkil etmelerine rağmen aralarında Accra'da ticaretle meşgul olan büyük zenginlere de rastlanmaktadır. Genellikle Mâlikî mezhebine mensup olan müslümanlar tarikat hayatına meyillidirler. En çok mensubu bulunan tarikatlar Kâdiriyye ve Ticânîyye'dir. Kâdiriğin ülkedeki geçmişi XVI. yüzyılın ortalarına kadar gider; XIX. yüzyılda daha çok Hevsâ kabilesinin gayretleriyle yayılıp güçlenmiştir. Aynı şekilde muhtemelen el-Hâc Ömer'in kurduğu Ömerî kolundan gelen Ticânîler de yine XIX. yüzyılın ikinci yarısında önemli bir artış göstermişlerdir. 1921 yılından beri İngiliz güdümünde gelişen Kâdiyânîlik (Ahmediyye) mezhebi de davetçileri vasıtasıyla güneyde, özellikle Saltpond

boğesinde nizîlî bir çalışma içinde bulunmaktadır. Ahmedî davetçileri, ülkede İslâmiyet'in yayılmasına karşı olanların arzuları paralelinde müslümanlara, tarikatın kurucusu Mirza Gulâm Ahmed'in İngiltere'ye bağlılığı ve cihad emrinin ilgasını esas alan sapık fikirlerini aşılamaktadırlar.

Müslümanlar bugün hacca gitme hususunda hür iradelerine bağlıdırlar ve hacı olanların sayısı yılda ortalama 2500 civarındadır. Müslümanların şahıs hukuku (medenî hukuk) İslâmî sisteme bağlıdır. Ülkede çok sayıda cami ve dinî öğretim veren okul faal durumdadır. 1982'de toplam cami sayısının 250'yi aştığı tesbit edilmiştir; bugün ise bu rakamın çok daha yüksek olduğu sanılmaktadır.

Gana'daki ilk İslâmî teşekkül, 1932 yılında kültür ve eğitim alanlarında faaliyet göstermek amacıyla kurulan The Muslim Association of Ghana'dır. Bu kuruluş 1939'da Accra belediye seçimlerinde müslüman adayları destekleyerek siyasî nitelik kazandı ve ismi de The Muslim Association Party olarak değiştirildi. 1954'ten itibaren Altın Sahili ve Aşanti müslümanları tarafından da desteklenmeye başlandı; 1956 yılında iktidardaki Convendion Peoples Party'ye karşı muhalefeti oluşturan partiler arasında yer aldı. 1957'de ise kendini feshederek bugün ülke çapında birçok şubesi bulunan Ghana Muslim Representative Council'in kurulmasına ön ayak oldu. Halen faaliyet gösteren bu konsey İslâmî öğretimi yönlendirmekte ve yeni okullar açmaktadır. Ayrıca Gana'da İslâmî faaliyetleri yürüten şu kuruluşlar bulunmaktadır: African Institute for the Development of Islamic Values and Identity, Ghana High Council of Islamic Affairs, Ghana Islamic Preachers Association Ghana Islamic Students Association, Ghana Muslim Youth Research, Islamic Research and Reformation Center, Naif b. Abdülaziz al-Saud Islamic Center. İlmî çalışmaların yürütüldüğü yerler ise şunlardır: Arabic Islamic Culturel School, Fevziye Islamic School, The Holy Quranic School, Madrasatul-Irshad Al-Arabia, Madrasatul-Irshad Al-Islami, Madrasatul-Ulum Al-Dinyah Al-Islamiyah, Rahmaniya Islamic School.

Gana'da İslâmî eğitimin gelişmesi ve yayınların artması halkın inanç bakımından bilinçlenmesine büyük ölçüde tesir etmiştir. XVIII. yüzyıl ortalarında kaleme alınan ve yazarı bilinmeyen *Kitâb Gonca*, halkın çok sevdiği önemli bir ta-

rını ve İslâmî eserdir. Gana'nın ünlü âlimi el-Hâc Ömer b. Ebû Bekir'in (ö. 1934) eserleri de aynı şekilde halk arasında tutulmaktadır. Sayıları 100 kadar olan bu eserler halk tipi mev'izalar türünden küçük hacimli kitaplar olup hristiyanların ülkeye gelişi, Salaga iç savaşı, yalancı mehdînin iddiaları gibi konuları işlemektedir. Bugün Gana'nın her yanında el-Hâc Ömer'in öğrencileri tarafından yetiştirilmiş kişilere rastlamak mümkündür; bunlar ayrıca komşu ülkelerde de yaygın durumda bulunurlar. Gana Üniversitesi'ne bağlı The Institute of African Studies Ghana Arapça geniş bir dinî eser kütüphanesine sahiptir; yayımladığı bu eserler arasında Hevsâ Dagbane, Mamprule ve Guan dillerinde olanlar da bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

T. Hodgkin, "The Islamic Literary Tradition in Ghana", *Islam in Tropical Africa* (ed. I. M. Lewis), London 1966, s. 442-460; K. B. Dickson, *A Historical Geography of Ghana*, Cambridge 1969, s. 62-165, 280; Mahmûd Sawwâf, *Rihletü ile'd-diyârü'l-İslâmiyye, el-İfrîkiyye'l-Müslime*, Beyrut 1390/1975, s. 139-155; B. A. R. Braimah, *Islamic Education in Ghana, Religion in a Pluralistic Society, Essays Presented to C. G. Baeta*, Leiden 1976, s. 201-206; Donald Rothchild, "Ghana: Ethnicity and Conflict Avoidance", *World Minorities*, Surrey 1977, I, 74-79; J. S. Trimmingham, *A History of Islam in West Africa*, Oxford 1985, s. 21-22, 26-31, 47-60; M. Ali Kettani, *Muslim Minorities in the World Today*, New York 1986, s. 178-179; Seyyid Abdülmecîd Bekr, *el-Ekalliyâtü'l-müslime fî İfrîkiyye*, Mekke 1405, s. 313-322; Atiyye Saffer, "el-İslâm fî Gânâ", *ME*, sy. 30 (1958), s. 67-71; I. Wilks, "Ghana", *EI*² (İng.), II, 1003-1004.

MUSTAFA L. BİLGE

GÂNE

(غانة)

Ortaçağ'da
Batı Afrika Sudanı'nda kurulan
bir İslâm devleti.

Sahrâ ile Nijer ve Senegal nehirleri arasında, bugünkü Moritanya İslâm Cumhuriyeti toprakları içinde Uyûnûlatrûs denilen idarî bölgede ve Mali Cumhuriyeti topraklarının batısında yer almaktaydı. Siyasî başarıları ve gerçekleştirdiği medeniyet dolayısıyla Ortaçağ Afrika'sının en önemli devletlerinden biri sayılır. Başşehir, devlete de adını veren ve harabeleri bugün Moritanya'nın güneydoğusunda bulunan Gâne idi. Kuruluşu hakkında bilgi bulunmamakla birlikte mevcut veriler değerlendirilerek Gâne'nin milâttan sonra İlkçağlar'dan itiba-

Kuzey Gana'da (Ches) geleneksel mimariyi yansıtan bir mescid

